

Skillnader och hierarkier skapades



"Päsaryssar" fotograferade av Erik Hägglund 1917. Bildkälla: SLS/Samlingarna i Vasa.

i möten på marknaden

Marknaden på 1800-talet var en mötesplats mellan stad och landsbygd, mellan olika etniciteter och olika samhällsklasser. Men samtidigt som marknaden förde samman folk från olika grupper, framhävde mötena paradoxalt nog skillnaderna mellan dem. Under det nationsbygge som präglade Finland i slutet av 1800-talet blev det viktigt att definiera vem som hörde till nationen. Det påverkade negativt hur de etniska minoriteter som idkade marknadshandel framställdes. En skribent i Borgåbladet ondgör sig över att marknaden har tagits över av "vandrande och ståndande judar och tatarer".

Regelbundet återkommande marknader erbjöd under 1800-talet en arena för möten mellan olika grupper i samhället. I marknadstid möttes landsbygdens och städernas invånare, och på marknadsplatserna utspann sig dessutom möten mellan etniska minoriteter och olika delar av majoritetsbefolkningen. Historiskt sett har marknaderna haft en stor betydelse för varuutbyte, inte minst under förra hälften av 1800-talet då ökande mängder av kolonial- och industrivaror fanns att tillgå. Även innan näringsfrihet infördes mot slutet av seklet erbjöd marknadshandel en försörjningsmöjlighet för olika slag av försäljare och konsumtionsmöjligheter för köpare från olika samhällsgrupper. Såväl husbonde- som tjänstefolk kunde på marknaderna skaffa sig nya och åtråvärda saker – exempelvis en fabrikstillverkad sjal eller en klocka.

Förutom att marknaden erbjöd försörjnings- och konsumtionstillfällen hade den även andra funktioner. Den utgjorde också en arena för andra typer av möten, som särskilt i tidningarna ofta skildras som präglade av tumult, bråk och fylleslag. Mot slutet av 1800-talet börjar bilden av marknaderna som arenor för fördärliga nöjen och onödig konsumtion dominera allt starkare, vilket delvis torde förklaras av att de ansågs ha förlorat sin ekonomiska betydelse efter att handel på landsbygden blivit laglig 1858.

Den avoga inställningen till marknaden illustreras av konsul och köpman **Frithiof Hultman** i Ekenäs, som i en dagboksanteckning från 1878 skriver att han aldrig har tyckt om marknaden, "emedan här vanligen icke finnas i stort annat än kringlor och lergökar, men desto mera fylleri, gräl och skrik". Förutom av de s.k. "lökrössar" som högljutt marknadsförde sin rödlök förutsåg han hur stadens lugn under de kommande marknadsgångarna skulle störas av "något tusen nojsande bonddrängar och landstöser" som anlände med extratåg från Hangö och Svartå. Hultman slöt sig till dem som ansåg att hela marknaden borde avskaffas, och därmed till den diskussion om marknadsväsendets existens som var aktuell under 1800-talets sista årtionden. I flera städer avskaffades marknader, men även utan formellt stipulerad

marknadstermin fortsatte man ofta att komma samman till s.k. "kvasimarknader", just under de tider på året som man av gammal vana betraktade som marknadsgångar.

Stad möter land

Under ett marknadsbesök i staden försökte den unga kvinnan som sålde hemgjorda varor hälsa på sin kusin som något år tidigare hade flyttat in till staden. Kusinen ville dock inte vidkännas släktingen från landet – "hon låtsades inte känna henne". Den här historien berättas av en äldre person i familjekretsen när vi inför ett föredrag om marknadshandel undrar om bondefamiljer brukade sälja varor i staden. Då mindes den tillfrågade informanten berättelsen om den här händelsen, som lär ha ägt rum i början av 1900-talet när modern gjorde en stadsresa.

Det var vanligen under marknadsgångar som landsbygdssbor från mera avsides belägna trakter gjorde sina första stadsbesök. Då tog många människor plats i stadsrummet – förutom bönder och andra personer från landsbygden som drog in i städerna anlände dit också köpmän från andra städer och kringvandrande försäljare som försörjde sig på småhandel. Både tidnings- och minnesberättelser vittnar om att särskilt pigorna, drängarna och andra ungdomar lockades av marknaderna, där de kunde göra inköp, träffa ungdomar från andra orter och roa sig.

I en text som sägs skildra en marknad på 1860-talet beskrivs utbudet av varor och försäljare omständligt: "Torget garnerades på östra sidan i linje med gatan, af salustånd för handvärkare af alla slag, såsom bokbindare, färgare, bleck- och kopparslagare, hatt- och mössmakare, guldsmeder m.fl."

I samma text, publicerad i tidningen Jakobstad år 1907, uppmärksammades också de lantliga marknadsbesökarna. Här märks ett avstånd mellan landsbygdssborna och skribenten själv som ordrikt beskriver hur allmogen från olika orter klädde och betedde sig: "De olika folktyperna kunde man då ännu lätt urskilja på deras klädedräkt. /.../ De flesta uppträdde i brokiga sidenhufvuddukar och dito på halsen korslagda öfver bröstet, fasthållna med granna nålar och ett och annat silfverspännen."

Citatet exemplifierar den distans mellan agrart och urbant som mötet på marknaden gjorde synlig. I samtiden beskrevs den här distinktionen främst i termer av "folket" och "de bildade", och då kunde också de skiljelinjer som drogs mellan land och stad uppfattas som stora. Inte sällan sågs det lantliga som underlägset, och även under en period då bonden idealiserades var den här relationen hierarkisk. Med teoriansatser som har influerats av begreppet "internal other" har denna ambivalens, en speciell blandning av nedlåtenhet, idealisering och andrafiering, uppmärksammats också i studier som berör Finland och Norden.

En snabb titt på rättegångsprotokoll från 1850-talets Jakobstad visar att landsbygdsborna tog sig stora friheter under marknadsdagarna då de förefaller att ha gjort torgen och grändernas till sina. Så kan de många fylleslag som drängarna och bönderna åtalades för under det här decenniet kanske tolkas. Samtidigt vittnar det faktum att domböckerna fylldes av otaliga åtal om att dylikt uppträdande ogillades. I nyare nordisk forskning har det tumult som verkar ha präglat marknaderna också tolkats i termer av upplopp, det vill säga som politiskt agerande, och i europeisk forskning har marknaderna setts som karnevalistiska. Under marknaderna, kortvariga men regelbundet återkommande, kunde således ståndssamhällets gängse relationer och skillnader mellan staden och landsbygden ställas på ända.

en massa bönder och zigenare, som högljutt kaverande gav sina domar över de stackars hästarna, som oavbrutet fick göra sina provlopp."

Minoritet möter majoritet

Marknaderna var också en mötesplats mellan olika etniska minoriteter som försörjde sig på småhandel och lokalsamhällets majoritetsbefolkning. Ett citat ur en artikel i *Åbo Underrättelser* 1905 belyser väl den regionala och etniska mångfald som präglade marknadsplatsen: "I brokigt virrvarr sågos här tatarer, judar, ryssar, handtvärkare från eget land, försäljerskor af väfnader, frukt- och grönsaksånglare m.m. Påfallande stort var antalet kringvandrande försäljare af al-lehanda bjäfs och småkram och de tycktes göra rätt goda affärer." Ofta associeras denna mångfald dock med något negativt, som när en skribent i *Wiborgs Nyheter* 1908 ondgör sig över hur stadens torg numera dominerades av "ryska frukt- och delikatesshandlare" och "tatarer med underhaltiga linne-, ylle- och skinnvaror". Fenomenet gällde enligt skribenten hela östra Finland, där torg och marknader belamrades av "kramhandlare från olika trakter med förlegat skräp". Här kopplas en typisk nedlåtande syn på marknadshandeln över lag samman med de etniska minoriteterna, som till språk, utseende, handelspraktiker och utbud av varor var lätta att skilja från majoritetsbefolkningen.

Inte sällan sågs det lantliga som underlägset, och även under en period då bonden idealiserades var den här relationen hierarkisk. Med teoriansatser som har influerats av begreppet "internal other" har denna ambivalens, en speciell blandning av nedlåtenhet, idealisering och andrafiering, uppmärksammats också i studier som berör Finland och Norden.

Under den senare delen av seklet besöktes marknaderna i allt mindre omfattning av de grupper som tidigare har nämnts ståndspersoner. För konsumtionsvarorna – som kläder, smycken och möbler – och för marknadsnöjen av olika slag intresserade sig främst landsbygdsborna och de mindre bemedlade stadsborna.

Dottern till en seminarieläroverk beskriver i en minneskildring Nykarlebymarknadens brokighet, som samtidigt antyder en viss bråkighet. Hon ger uttryck för en uppfattning där de romska hästhandlare som anlät till staden och deras potentiella kunder från landsbygden båda genom sitt uppförande bidrog till att ge marknaden en högljudd och något orolig prägel: "Till den årligen återkommande marknaden samlades massor av folk från landsbygden, bönder, zigenare och hästskojar. /.../ Under den tid marknaden varade ägde också ett livligt hästbyte rum. Det försiggick på stora landsvägen alldeles utanför vår gård. Där samlades

Att försäljare med ursprung i Ryssland stod för ett synligt inslag i marknadshandeln i Viborg förklaras inte enbart av stadens geografiska närhet till den ryska gränsen. Liknande beskrivningar av den etniskt och regionalt brokiga marknaden förekommer från olika delar av Finland, och utanför det egna länet kunde en viborgsk försäljare själv beskrivas som den som kom utifrån. En artikel om fiskmarknaden i Helsingfors i *Vestra Nyland* 1907 nämner att handel förutom i hamnen idkas på järnvägstorget, "där tataterna slår upp sina stånd med dukar och mattor, judarna sina färdiga kläder och wiborgarne sina kringlor". I många fall skildras de handlande minoriteternas ankomst till staden som ett av tecknen på att marknaden stod inför dörren. I *Kotka Nyheter* kunde man 1907 läsa en för pressen typiskt nedlåtande beskrivning om hur "[m]arknadens förtrupper arkanglitter och tatarer" började dyka upp "med sina tygkontar o. pälsvaror eller snokande efter aflagda kläder, gammalt silfver etc."

Finland utgjorde inget undantag vad angår olika etniska minoriteters betydelse för 1800-talets och det tidiga 1900-talets marknads- och torghandel. Däremot kan man hävda att historieskrivningen har osynliggjort dem, trots att nyare forskning har lyft fram att etniska minoriteter på många håll i världen har stått för ett viktigt inslag inom den rörliga småhandeln. Osynligheten förklaras dels av att marknadshandeln överlag inte har fångat historikernas intresse, dels av det nationella paradig som länge präglade historieforskningen. Eftersom man har haft ett intresse av

Som citaten i den här texten visar var marknaden en mötesplats för folk från olika regioner och för människor av olika kön, ålder, klass, stånd och etnicitet. Samtidigt som marknaden förde folk från olika grupper samman, framhävde mötena paradoxalt nog skillnaderna mellan dem. De personer som rörde sig i städerna i marknadstid kunde lätt tolkas som annorlunda, på ett sätt som kan jämföras med hur vi idag tenderar att betrakta grupper som flyttar till Finland från andra länder. Mötet bidrog därmed till att skapa klyftor – i de här presenterade exemplen mellan stad och land och

De personer som rörde sig i städerna i marknadstid kunde lätt tolkas som annorlunda, på ett sätt som kan jämföras med hur vi idag tenderar att betrakta grupper som flyttar till Finland från andra länder.

att betona den nationella enheten har det inte varit ändamålsenligt att lyfta fram den mångkulturella kontext i vilken storfurstendömet Finland som en del av det multi-etniska ryska imperiet ingick i fram till 1917. Många av de ryssar och tatarer som idkade marknadshandel i Finland, liksom de flesta judar, var f.d. ryska soldater som i enlighet med en förordning från 1858 fick rätt att bosätta sig i storfurstendömet efter fullföljd militärtjänstgöring. Förutom dessa grupper med rötter i Ryssland bidrog gårdsfarihandlare från Östkarelen, ester, svenskar och romer till den etniska mångfalden på storfurstendömet's handelsplatser.

Nationalism

Det finska nationsbygge som präglade 1800-talets slut förde med sig ett behov att definiera vilka grupper som skulle inkluderas i nationen, vilket i sin tur innebar att de grupper som inte omfattades av definitionen blev exkluderade. Detta kom också att påverka hur de etniska minoriteter som idkade marknadshandel framställdes. Som exkluderade ur den finska nationen var det lätt att beskriva den handel som de idkade som en av marknadernas avigsidor. En skribent i *Borgåbladet* 1885 ondgör sig exempelvis över hur marknaden förutom av "pirurama", "akkrabater", "rånare" och "hästskojare" verkar ha tagits över av "vandrande och ståndande judar och tatarer". De som var rörliga anklagades ofta också för att sprida epidemier, inte minst koleran som under 1800-talet upplevdes som ett ständigt hot. Därtill beskylldes de etniska minoriteterna för att "lura" den "enkla" bondebefolkningen att till överpris köpa undermåliga varor som de inte behövde. Som bland andra **Ian Mitchell** har visat i sin bok *Tradition and Innovation in English Retailing, 1700 to 1850* (2014) var det vanligt att försäljare som idkade småhandel ansågs lura kunderna, men sannolikt låg det särskilt nära till hands att spanna blicken i de etniska minoriteterna. Ryssars, karelares, judars och tatarers försäljningspraktiker beskrivs som präglade av ett prackande och ett prutande som en ovan och "lättrogen publik" lät sig luras av. I *Wiborgs Nyheter* 1909 uttryckte en skribent förhållandet så här: "Nu utgöra marknaderna ingenting annat än lämpliga tillfällen för kringresande tatarer, judar och andra schakrare att lura hederligt folk".

mellan minoritet och majoritet. I alla möten samspelar olika former av underordningar, och genom att analysera dessa i en marknadskontext är det möjligt att synliggöra komplex social samverkan mellan olika grupper och processer i 1800-talets och det tidiga 1900-talets samhälle. En studie av marknaderna hjälper oss därmed att förstå hur handeln för människor samman, och samtidigt hur handelsmötet bidrar till att framhäva skillnader och skapa hierarkier.

Skribenterna medverkar i det pågående forskningsprojektet "Kommunicerande konsumtion: kringvandrande försäljare och kulturmöten i Finland 1800–1940".



Johanna Wassholm

Skribenten är forskare och timlärare i historia vid Åbo Akademi.



Ann-Catrin Östman

Ann-Catrin Östman är akademilektor i historia vid Åbo Akademi.

LITTERATUR

- Berglund, Mats, *Massans röst. Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848* (Stockholm 2009).
- Cederlöf, Johannes, *Ekenäs stads historia III* (Ekenäs 1964).
- Heinonen, Jouko, *Markkinat ja toripäivät* (Jyväskylä 2003).
- Mitchell, Ian, *Tradition and innovation in English retailing, 1700 to 1850* (Farnham 2014).
- Skarin Frykman, Birgitta, *Larsmässemarknaden. En folklig karneval i 1800-talets Göteborg* (Göteborg 1993).
- Wichmann Gertrud, *Där forsen sjunger. Barndomsminnen 1893–1907* (Jakobstad 1986).